

Basarabia
în componența Imperiului Rus
1812-1917

Andrei CUȘCO (născut la 17 octombrie 1982, în Chișinău, Republica Moldova) și-a obținut doctoratul în istoria comparată a Europei Centrale, de Est și Sud-Est la Departamentul de Istorie al Universității Central-Europene (CEU), Budapesta, în 2008. Interesele sale de cercetare se axează pe istoria modernă a Europei de Est, istoria comparată a imperiilor din spațiul Eurasiei, istorie intelectuală și istoriografie. În ultimii ani, Andrei Cușco a lucrat pe teme legate de geografia simbolică a Basarabiei, viziunile concurente asupra acestei regiuni articulate în Imperiul Rus și România în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea, precum și asupra unor subiecte mai largi din domeniul istoriei intelectuale din cele două spații. Din septembrie 2008 a fost lector, iar din septembrie 2016 până în august 2021 – conferențiar universitar la Facultatea de Istorie și Geografie a Universității Pedagogice de Stat „Ion Creangă” din Chișinău. Din ianuarie 2021 este cercetător științific (CS) la Institutul de Istorie „A.D. Xenopol” al Academiei Române (Iași). Andrei Cușco este autorul unei cărți dedicate istoriei Basarabiei sub dominația Imperiului Rus, în colaborare cu Victor Taki (*Basarabia în componența Imperiului Rus, 1812-1917*, Moscova: Novoe Literaturnoe Obozrenie, 2012). O altă carte – *A Contested Borderland: Competing Russian and Romanian Visions of Bessarabia in the Late 19th and Early 20th Century* – a fost publicată la CEU Press în octombrie 2017.

Victor TAKI (născut la 12 iulie 1979, în Chișinău, Republica Moldova) și-a obținut doctoratul în istoria comparată a Europei Centrale, de Est și Sud-Est la Departamentul de Istorie al Universității Central-Europene (CEU), Budapesta, în 2008. Interesele sale de cercetare se axează pe istoria Imperiului Rus în secolul al XVIII-lea și al XIX-lea, istoria Europei de Sud-Est din aceeași perioadă, precum și pe istoria intelectuală. În 2006-2008, Victor Taki a predat la Școala Antropologică Superioară și la Facultatea de Istorie și Geografie a Universității Pedagogice de Stat „Ion Creangă” din Chișinău. Din septembrie 2008, a fost profesor vizitator sau lector invitat la universitățile Carleton și Dalhousie, Universitatea din Alberta, Universitatea King și Universitatea Concordia din Edmonton. Victor Taki este autorul unei cărți dedicate istoriei Basarabiei sub dominația Imperiului Rus, în colaborare cu Andrei Cușco (*Basarabia în componența Imperiului Rus, 1812-1917*, Moscova: Novoe Literaturnoe Obozrenie, 2012). Ulterior a publicat *Tsar and Sultan: Russian Encounters with the Ottoman Empire* (I.B. Tauris, 2016) și *Russia on the Danube: Empire, Elites, and Reforms in Moldavia and Wallachia, 1812-1834* (CEU Press, 2021).

ANDREI CUȘCO

VICTOR TAKI

BASARABIA
în
COMPONENTA
IMPERIULUI
RUS
1812-1917

Traducere din limba rusă de Vsevolod CIORNEI

CARTIER
i s t o r i c

CARTIER

Editura Cartier, SRL, str. București, nr. 68, Chișinău, MD2012.

Tel./fax: 022 20 34 91, tel.: 022 24 01 95. E-mail: vanzari@cartier.md

Editura Codex 2000, SRL, Strada Toamnei, nr. 24, sectorul 2, București.

Tel/fax: 021 210 80 51. E-mail: codex@cartier.ro

cartier.ro

cartier.md

Cărțile Cartier pot fi procurate online pe cartier.ro & cartier.md

și în toate librăriile bune din România și Republica Moldova.

Cartier eBooks pot fi procurate pe iBooks și pe cartier.ro & cartier.md

LIBRĂRIILE CARTIER

Librăria din Centru, bd. Ștefan cel Mare, nr. 126, Chișinău. Tel./fax: 022 21 42 03.

E-mail: librariadincentru@cartier.md

Librăria din Hol, str. București, nr. 68, Chișinău. Tel.: 022 24 10 00.

E-mail: librariadinhol@cartier.md

Librărie online, cartier.ro, tel. 0785 199 823.

E-mail: codex@cartier.ro

Librărie online, cartier.md, tel. 068 555 579.

E-mail: vanzari@cartier.md

Comenzi CARTEA PRIN POȘTĂ

CODEX 2000, Str. Toamnei, nr. 24, sectorul 2, 020712 București, România.

Tel./fax: (021) 210.80.51. E-mail: codex@cartier.ro

Taxele poștale sunt suportate de editură.

Colecția *Cartier istoric* este coordonată de Virgil Păslariuc

Editor: Gheorghe Erizanu

Lector: Valentin Guțu

Coperta seriei: Vitalie Coroban

Coperta: Vitalie Coroban

Design/tehnoredactare: Valeria Idjilov

Prepress: Editura Cartier

Tipărită la Combinatul Poligrafic

Andrei Cușco, Victor Taki

BASARABIA ÎN COMPONENTA IMPERIULUI RUS (1812-1917)

Ediția I, martie 2024

© 2024, Editura Cartier pentru prezenta ediție. Toate drepturile rezervate.

Cărțile Cartier sunt disponibile în limita stocului și a bunului de difuzare.

Aprobat de Comisia de selecție pentru editarea cărții naționale și editat cu contribuția Ministerului Culturii Republicii Moldova.

Descrierea CIP a Camerei Naționale a Cărții

Cușco, Andrei.

Basarabia în componența Imperiului Rus, 1812-1917 / Andrei Cușco, Victor Taki; traducere din rusă de Vsevolod Giornei. – Ed. 1-a. – [Chișinău] : Cartier, 2024 (Combinatul Poligrafic). – 420 p. –

(Cartier istoric / colecție coordonată de Virgil Păslariuc, ISBN 978-9975-79-902-7).

Referințe bibliogr.: p. 394-410. – Ind. de nume: p. 411-420. –

Editat cu contribuția Ministerului Culturii al Republicii Moldova. – [1200] ex.

ISBN 978-9975-86-748-1.

94(478)“1812/1917”

C 96

Cuprins

Introducere (<i>Andrei Cușco</i>)	7
<i>Capitolul I</i>	
De la zona frontalieră otomană la regiunea periferică rusă (<i>Victor Taki</i>)	26
<i>Capitolul II</i>	
Basarabia în geografia simbolică a Imperiului Rus de la începutul secolului al XIX-lea (<i>Victor Taki</i>)	65
<i>Capitolul III</i>	
Integrarea Basarabiei în spațiul politic al Imperiului Rus (<i>Victor Taki</i>)	101
<i>Capitolul IV</i>	
Basarabia în spațiul social al Imperiului Rus. Nobilimea (<i>Victor Taki</i>)	144
<i>Capitolul V</i>	
Administrarea diversității la periferia Imperiului (<i>Victor Taki, Andrei Cușco</i>).....	190
<i>Capitolul VI</i>	
Problema sudului Basarabiei și „războiul diplomatic” ruso-român din anul 1878 (<i>Andrei Cușco</i>)	238
<i>Capitolul VII</i>	
Basarabia la începutul secolului al XX-lea: de la pogromul din anul 1903 până la prima revoluție rusă (<i>Andrei Cușco cu participarea lui Oleg Grom</i>).....	275

Capitolul VIII

„Ritualurile” imperiului și națiunii în contextul basarabean la începutul secolului al XX-lea (<i>Andrei Cușco</i>)	310
--	-----

Capitolul IX

Basarabia în preajma și în timpul Primului Război Mondial (<i>Andrei Cușco cu participarea lui Oleg Grom</i>)	341
--	-----

Încheiere

Basarabia în anii 1917-1918: de la revoluția rusă la „România Mare” (<i>Andrei Cușco</i>).....	384
---	-----

Lista guvernatorilor	392
----------------------------	-----

Bibliografie	394
--------------------	-----

Indice de nume	411
----------------------	-----

Introducere

Cartea pe care o ține în mâini cititorul este continuarea seriei „Periferiile Imperiului Rus”, lansate de Editura „Novoe literaturnoe obozrenie” sub redacția lui A.I. Miller. Această serie își propune sarcina de a reinterpretă printr-o prismă nouă istoria imperiului Romanovilor pornind de la perspectiva regiunilor periferice și înscriind procesul complex al interacțiunii dintre centru și periferie în cadrul „istoriei noi a imperiului”. Vom menționa câteva realizări incontestabile ale predecesorilor noștri pe acest tărâm. În primul rând, au reușit în mare măsură să se debaraseze de „interpretarea” teleologică și esențialistă, păstrată cu obstinație, a teritoriilor reconștientizare în cheie națională în decursul secolului al XX-lea. În al doilea rând, s-a confirmat presupunerea că n-a existat o viziune monolită, unitară a „centrului” asupra „periferiilor”. Fără a intra în detaliile dinamicii complexe a schimbării percepției spațiului imperial (cititorul interesat le poate găsi în volumele precedente ale seriei), vom menționa doar că această percepție putea să se schimbe în mod radical chiar și în decursul unui segment de timp relativ scurt (lucru pe care sperăm să-l dovedim prin studiul de caz al Basarabiei). În al treilea rând, a fost descris cât se poate de amănunțit rolul imperiului în procesul de construire a „regiunilor periferice” pe care le considerăm o realitate obiectivă. Nu e vorba doar de trasarea frontierelor administrative, ci și, într-o și mai mare măsură, de includerea simbolică a periferiilor în „hărțile mentale” ale imperiului. În al patrulea rând, trebuie considerată drept o calitate indiscutabilă a seriei recuperarea „vocilor” și a rolului de subiect al locuitorilor înșiși ai periferiilor în contextul imperiului. Pe de o parte, acest lucru se manifestă prin analiza multitudinii de strategii de colaborare, de integrare, de manipulare și de rezistență, prin care se caracterizau relațiile reciproce dintre

comunitățile locale și centru. Elitele și masele locale nu mai par deja simple „obiecte” ale politicii Petersburgului, ci își revendică propriile interese, propriile intenții și propria „ponderă”, care, fără îndoială, variază în funcție de situația concretă și sunt determinate de inegalitatea fundamentală a forțelor și posibilităților centrului și, respectiv, ale periferiei. Pe de altă parte, acțiunile actorilor locali nu-i sunt supuse influenței distorsionante a modelului național, care explică planurile și însăși esența personajelor de la periferie prin logica fermă și imanentă a „renașterii naționale”. Dimpotrivă, aceste personaje și grupuri „joacă” conform regulilor imperiului polietnic, orientându-se după niște realități și repere valorice diferite de cele ale istoriografiilor naționale (iar deseori de-a dreptul opuse acestora). În fine, considerăm că o trăsătură deosebit de importantă a seriei respective de volume este posibilitatea de a construi pe baza materialelor disponibile o schemă de studiere comparată a regiunilor periferice ale Imperiului Rus. Seria editată de „NLO” creează premise bune pentru discutarea complexă a multor probleme fundamentale ale istoriei imperiului Romanovilor. Din numărul acestora fac parte, bunăoară: rotația cadrelor la diferite periferii; formele de „administrare indirectă” și variantele lor locale adaptate; formele și specificul descrierii distanței culturale dintre metropolă și periferie (variantele „orientalismului” în diferite contexte); împrumuturile din experiența administrativă a altor imperii și chiar a unor state naționale; politica religioasă și confesională etc.

Bazându-se în ansamblu pe „lista chestiunilor-cheie”, evidențiată de colegiul de redacție în introducerea generală a seriei, și fără să uite că „numărul actorilor care interacționau în cutare sau cutare regiune, în cutare sau cutare chestiune este în mod invariabil mai mare decât doi”, autorii acestui volum s-au ciocnit cu un șir de probleme specifice legate de „statutul de regiune de periferie” al Basarabiei. Dacă volumele precedente ale seriei trebuiau să le amintească în permanență cititorilor despre caracterul fluid și instabil al cadrelor și definițiilor teritoriale sau chiar despre natura „artificială” a frontierelor ce delimitau cutare sau cutare regiune periferică și erau, în fond, constructe mentale, în cazul Basarabiei apar probleme nu mai

puțin complicate, deși întrucâtva de alt gen. În primul rând: pentru ce este necesar, în general, un volum aparte despre o „regiune periferică” puțin cunoscută și neînsemnată, situată la extremitatea sud-vestică a imperiului și care nici măcar nu poate fi comparată cu Polonia, Ucraina, Siberia sau Caucazul nici în ceea ce privește întinderea teritorială, nici în ceea ce ține de însemnătatea ei pentru conștiința de sine imperială, nici în privința potențialului economic, nici în ceea ce se referă la specificul cultural și diversitatea culturală, nici măcar în ceea ce privește durata aflării în componența imperiului. În al doilea rând, în ce constă importanța cazului Basarabiei pentru cercetarea și analiza politicii Imperiului Rus în regiunile periferice?

Teritoriul respectiv (împărțit în prezent între Republica Moldova și Ucraina) a fost, înainte de anul 1812, în fond o parte a Principatului Moldovei, care de la începutul secolului al XVI-lea s-a aflat sub controlul Imperiului Otoman. Partea de sud a regiunii (așa-numitul Bugeac, adică spațiul adiacent Mării Negre) a fost populată până la începutul secolului al XIX-lea de tătarii nogai, care beneficiau de o autonomie limitată în cadrul Imperiului Otoman. Cetățile situate la sudul regiunii dintre râurile Nistru și Prut (cele mai importante dintre ele erau Bender, Ismail și Chilia), precum și cetatea Hotin de la nord și regiunile adiacente constituiau așa-numitele *raiale/rayale* controlate nemijlocit de autoritățile militare otomane. Această perioadă a istoriei regiunii este examinată amănunțit în primul capitol al studiului nostru. Astfel, până la începutul secolului al XIX-lea acest teritoriu nu constituia o unitate administrativă distinctă. În urma încheierii în luna mai 1812 a Păcii de la București, ce a pus capăt Războiului Ruso-Turc din anii 1806-1812, teritoriul dintre Nistru, Prut, Dunăre și Marea Neagră i-a revenit Imperiului Rus. Denumirea *Basarabia*, ce desemna inițial doar Bugeacul, i-a fost ulterior atribuită întregii regiuni nou-dobândite. Atât originea, cât și semnificația termenului respectiv au fost tratate neunivoc în perioada imperială și în cele ulterioare ale istoriei regiunii. Treptat toponimul „Basarabia” s-a transformat în obiectul unui război „antropologic” și terminologic dintre politicienii și literații ruși și cei români. Originile și presupusele rădăcini ale denumirii respective erau interpretate diferit, în

funcție de interesele politice ale părților¹. Și totuși acest termen s-a înrădăcinat, iar la începutul secolului al XX-lea chiar era considerat de unii birocrăți ai imperiului și de anumite persoane publice locale drept o bază pentru formarea și consolidarea unei identități regionale specifice. Este important de menționat că, atât în sens teritorial, cât și simbolic, Basarabia reprezenta rezultatul activității imperiului ce tindea să ordoneze și să raționalizeze spațiul, încercând în același timp să „valorifice” și să descrie acest teritoriu. Desigur, suprapunerea noului strat imperial peste structura socială și reperele culturale anterioare era un proces complicat și contradictoriu, iar aliajul din elemente otomane, bizantine târzii și de altă natură a determinat specificul politicii și al viziunii imperiale asupra regiunii. Totuși, perioada ce a precedat anul 1812 era percepută fie ca *tabula rasa*, fie ca o întruchipare a „despotismului otoman”, definit ca opusul absolut al trăsăturilor pozitive de bază ale discursului imperial rus, conform căruia imperiul își asuma rolul de purtător al unei misiuni civilizatoare, al spiritualității creștine ortodoxe și al progresului.

Problematica basarabeană este importantă și interesantă pentru cercetătorii dimensiunii imperiale a istoriei Rusiei din cel puțin trei puncte de vedere. În primul rând, Basarabia este un exemplu foarte elocvent de „ținut de frontieră”, adică de teritoriu aflat într-o poziție „intermediară” în raport cu două sau mai multe centre de putere politică și/sau hegemonie culturală și, de regulă, este litigios sau disputat de aceste centre. Fenomenul „frontalierității” este deosebit de interesant în contextul euro-asiatic, în care imperiile continentale rivale au format „identități frontaliere” și luptau pentru preponderența

1 Astfel, în literatura română termenul „Basarabia” se asocia în mod tradițional cu dinastia domnească valahă a Basarabilor, care au stăpânit cetățile locale din preajma Dunării la sfârșitul secolului al XIV-lea și la începutul secolului al XV-lea. Deci dreptul „istoric românesc” asupra acestui teritoriu pare să se fi conținut în denumirea ca atare a regiunii. În sursele ruse opiniile în această privință s-au împărțit. Cuvântul „Basarabia” era în fond legat de autorii ruși cu triburile antice ale bastarnilor sau bessilor și era privat astfel de orice asociații „naționale”. Cu toate că termenul „Basarabia” a fost aplicat pentru prima dată întregului teritoriu dintre Nistru și Prut de autoritățile ruse, el a pătruns în mod sistematic în literatura română și în limbajul de uz curent, acest toponim desemnând această regiune deja în jumătatea a doua a secolului al XIX-lea și fiind general acceptat până în prezent.

în cadrul acestor zone a influenței și intereselor lor. Basarabia era o parte a „spațiului frontalier” al regiunii nord-pontice, care era caracterizată de relațiile reciproce complexe dintre stepă și comunitățile sedentare, precum și, cu începere din secolul al XVIII-lea, de agravarea rivalității dintre imperiile Otomanilor și Romanovilor. Tocmai în acest context trebuie analizată apariția noii provincii rusești de la Dunărea de Jos. Până la sfârșitul secolului al XVIII-lea, Basarabia era o parte a unei „regiuni frontaliere” mai vaste, care includea Principatul Moldovei și Hanatul Crimeii. Intrarea în componența Imperiului Rus a marcat o etapă absolut nouă în evoluția „regiunii de frontieră” basarabene. După cum vom vedea ulterior, situația s-a schimbat în mod cardinal în jumătatea a doua a secolului al XIX-lea.

În decursul întregului secol al XIX-lea, Basarabia a ocupat o poziție „intermediară” în sistemul administrativ și chiar și în cel juridic al imperiului. Această stare incertă poate fi descrisă apelând la categoria de „dualism”, care se manifesta atât la nivel spațial, cât și în politica centrului. Este vorba de diferențele substanțiale în sens demografic, economic și cultural dintre regiunile de nord și de centru ale Basarabiei (care erau populate preponderent de locuitori românofoni și care au făcut parte până în anul 1812 din componența Principatului Moldovei), pe de o parte, și zona de sud a regiunii, pe de altă parte. Sudul Basarabiei era, înainte de toate, o zonă de colonizare și, în acest sens, se aseamăna cu „regiunea de colonizare” a Novorossiei. Același dualism era prezent și în politica autorităților în raport cu această regiune periferică.

În al doilea rând, în decursul secolului al XIX-lea pot fi urmărite anumite schimbări interesante ale modalităților de descriere și ale viziunii asupra regiunii de către autoritățile imperiului. Exemplul Basarabiei ilustrează două concepții diferite (și chiar opuse) ale spațiului imperial, fiecare din ele necesitând o modalitate specială de descriere. În primele decenii de după anexare, călătoriile funcționarilor ruși prin Basarabia erau modalitatea principală de integrare a teritoriului nou-dobândit. Scopurile diferite ale acestor deplasări și circumstanțele politice în care erau efectuate nu determinau doar modalitatea de percepere și de descriere de către funcționari a regiunii respective, ci și schimbările poziției ei în sis-

temul posesiunilor imperiale, fapt care, la rândul lui, conducea la schimbarea formelor de administrare locală. Depistarea legăturii reciproce dintre puterea politică și călătorie a condiționat un limbaj special al descrierii, pe care noi l-am preluat din cercetările fenomenologice ale spațiului. Odată cu trecerea timpului călătoria ca modalitate de producere a spațiului imperial a fost înlocuită de abordarea abstractă a birocrăției moderne, care a descompus legătura reciprocă concretă a landşaftului geografic, social și politic al Basarabiei în categorii statistice și etnografice. În prima jumătate a veacului, multe lucruri depindeau de „viziunea nemijlocită” a cutărei sau cutărei persoane sus-puse care vizitase regiunea. Cu începere din epoca Marilor Reforme domină „privirea” standardizatoare și depersonalizată de la centru, care încerca să transfere asupra regiunilor periferice „raționalitatea” unificatoare și universală a imperiului modern. Desigur, „privirea” aceasta ca atare este foarte contradictorie, dar se schimbă nu numai conținutul politicii autorităților, ci și esența abordării periferiei basarabene de către birocrăția imperială.

În al treilea rând, particularitatea fundamentală a cazului Basarabiei ce justifică studierea regiunii respective ca un fenomen separat în contextul „istoriei noi a imperiului” este caracterul litigios și disputat al acestui teritoriu, cu începere din anii 1860 și până la căderea imperiului. După apariția, în anul 1862, a statului național român, Basarabia a devenit imediat un obiect potențial (iar în scurt timp și unul real) al „concrenței simbolice” dintre Imperiul Rus și Principatele Unite ale Moldovei și Valahiei (din anul 1881 – Regatul României). Ca atare, această „confruntare simbolică” era un fenomen destul de răspândit în cazul imperiilor continentale, în general, și al Imperiului Rus, în special. Fenomenul divizării de către granițele dintre imperii a grupurilor etnice înrudite și coliziunile (sau, dimpotrivă, împrumuturile) generate ca rezultat al acestei divizări este o temă obișnuită pentru cercetarea oricăror regiuni periferice ale imperiilor. Cazurile Poloniei și Ucrainei (în cadrul aceluiași regiuni periferice occidentale din care făcea parte și Basarabia) reprezintă cele mai grăitoare exemple de interacțiune între mișcările naționaliste, elitele imperiale și masele implicate, în diferită măsură, în procesul de naționalizare. Se părea că aceeași logică funcționa și

în Basarabia (cel puțin în raport cu populația românofonă). În ce constă totuși caracterul specific al contextului basarabean? *Basarabia era, probabil, singurul teritoriu al Imperiului Rus ce constituia obiectul rivalității dintre imperiu și un stat-națiune deja format.* Tocmai aceasta este deosebirea radicală a cazului Basarabiei față de rivalitatea obișnuită dintre imperii sau față de lupta imperiului cu o mișcare naționalistă ce nu și-a dobândit statalitatea. Cu alte cuvinte, în cazul Basarabiei nu se ciocneau între ele doar două proiecte de însușire și „incluere simbolică” a unui teritoriu oarecare, ci, de asemenea, și două modele antagonice de legitimare politică, bazate (teoretic) pe principii direct contrare. Firește, nu trebuie exagerată diferența principială dintre interpretarea „națională românească” și cea „rusească imperială” a locului Basarabiei în cadrul proiectelor rivale. Împărtășind atitudinea ambiguă față de modelul „occidental” de dezvoltare, comun pentru elitele ruse și române, și confruntându-se cu dileme asemănătoare ale modernizării, ambele „centre” rivale percepeau Basarabia ca pe un obiect destinat integrării și „contopirii” cu spațiul imperiului (sau al națiunii). În această schemă aproape că nu rămânea loc pentru rolul activ al locuitorilor ei ca reprezentanți ai intereselor regiunii periferice sau ca intermediari eficienți între planurile autorităților și specificul local. În acest sens, Basarabia se deosebea prin mobilizarea extrem de slabă a elitei și a societății locale, care nu au elaborat niciun program alternativ cât de cât articulat de dezvoltare a ținutului până la începutul secolului al XX-lea. La timpul respectiv, politica autorităților pornea de la statutul special al Basarabiei ca o regiune periferică disputată, aflată sub amenințarea „separatismului” ascuns și a „iredentismului” român. Noi vom încerca să urmărim această dinamică atât la nivelul construcțiilor intelectuale, cât și în manifestările concrete ale politicii autorităților și în reacțiile comunității locale față de aceste procese.

Privire generală asupra istoriografiei. Această trecere în revistă a istoriografiei va fi consacrată, în fond, perioadei intrării Basarabiei în componența Imperiului Rus, fără a ignora, totodată, studiile ce reflectă procese de mai târziu, dar care se referă și la perioada imperială. Pentru comoditatea discuției ulterioare pot fi evidențiate patru „blocuri” istoriografice mari: 1) tradiția istoriografică rusă și

sovietică, ce include cele mai diverse interpretări ale esenței imperiale a statului rus și este predispusă, în ansamblu, polemic în raport cu sursele românești; 2) poziția istoricilor români în „chestiunea Basarabiei”, începând cu interpretarea naționalizatoare din perioada interbelică, înlocuită apoi de peripețiile complicate ale „național-comunismului” și înscrierea din nou în schema „națională” după anul 1989; 3) studiile istoricilor occidentali despre Basarabia (care au evoluat de la analiza îngustă a problemelor particulare ale statutului juridic sau ale istoriei diplomației la interpretările mai complexe ale construirii regiunii și ale proceselor politice din Basarabia); 4) în fine, contribuția fragmentară și ambiguă a istoricilor din Republica Moldova de după anul 1991 la reinterpretarea parțială a experienței istorice a Basarabiei într-un context mai larg.

Ar fi eronat să afirmăm că prezentul studiu completează vreun vid istoriografic. Nicio examinare a dimensiunii imperiale a istoriei Basarabiei nu poate ignora numeroasele studii de istorie a regiunii din secolul al XIX-lea și de la începutul secolului al XX-lea. Dar suntem nevoiți să constatăm lipsa unei abordări complexe care să permită „înscrierea” experienței Basarabiei în istoria altor regiuni periferice ale imperiului și relevarea tendințelor de lungă durată și a dilemelor ce decurg din statutul disputat al Basarabiei. Majoritatea lucrărilor consacrate tematicii basarabene erau fie prea specializate, fie supuse excesiv influenței ideologiei. Noi încercăm să evităm tocmai aceste extreme. Drept un exemplu grăitor al unei atare părtiniri poate servi istoriografia sovietică (inclusiv versiunea ei „sovietică moldovenească”). În cartea sa interesantă ce examinează istoriografia comunistă a „chestiunii basarabene”, istoricul olandez W.P. van Meurs subliniază că particularitatea principală a școlii istorice sovietice era reproducerea a două „mituri istorice” fundamentale ce restrângeau considerabil câmpul pentru dezbateri și impuneau cadrul narațiunii oficiale. La fel ca și în cazul altor „regiuni periferice naționale” ale URSS, în interpretarea sovietică istoria Basarabiei era construită în jurul *mitului răului celui mai mic* și al *mitului prieteniei popoarelor*².

2 Wilhelmus P. van Meurs, *Chestiunea Basarabiei în istoriografia comunistă*, Chișinău: ARC, 1996, p. 175.

Întrucât istoriografia sovietică era subordonată proiectului de edificare a „națiunii moldovenești” separate, perioada imperială rusă a căpătat o semnificație dublă pentru sarcinile ideologice ale istoricilor sovietici. Pe de o parte, anii 1812-1917 erau descriși ca perioada „formării națiunii burgheze moldovenești”. Această concepție presupunea o atitudine în ansamblu pozitivă față de politica guvernului țarist (evaluată ca „în mod obiectiv progresistă”) și interpretarea mai degrabă pozitivă a moștenirii imperiale ruse în plan economic și cultural. Pe de altă parte, jumătatea a doua a secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea erau percepute teleologic ca „perioada prerevoluționară”, fapt care a condus nu numai la exagerarea rolului „mișcării revoluționare” și al ideologiei de stânga în regiune, ci și la preponderența cantitativă a lucrărilor înguste, limitate la teme de istorie agrară și socială, scrise de pe pozițiile „ortodoxiei” marxist-leniniste. Chiar și o analiză superficială a versiunii sovietice a istoriei Basarabiei indică eforturile și resursele considerabile depuse pentru crearea și consolidarea viziunii sovietice asupra perioadei imperiale din Basarabia. Astfel, între anii 1920 și sfârșitul anilor 1980, au fost publicate peste 1.500 de lucrări consacrate istoriei Basarabiei din secolul al XIX-lea și de la începutul secolului al XX-lea. În cele ce urmează vom încerca să conturăm, în linii mari, unele teme predilecte ale acestor lucrări, ce conțin un material empiric important, în pofida inconsistenței lor analitice.

Printre chestiunile ce suscitau cel mai mare interes al istoricilor sovietici pot fi numite următoarele: problema „intrării Basarabiei în componența Imperiului Rus” în anul 1812, care era examinată invariabil din punctul de vedere al eliberării populației basarabene de sub „jugul otoman”; relațiile ruso-române în decursul secolului al XIX-lea și rolul „progresist” al imperiului în susținerea „luptei de eliberare” a popoarelor balcanice; istoria economiei și istoria orașelor Basarabiei din secolul al XIX-lea (redușă, în fond, la abordări cu caracter descriptiv); istoria socială a regiunii (care se reducea, în interpretarea sovietică, în fond la istoria țăranimii) și istoria mișcărilor obștești și a protestelor sociale, ale căror manifestări erau în mod conștient exagerate pentru a sublinia importanța „luptei de clasă” în contextul local; aspectele politice și ideologice, precum și problemele

legate de administrarea Basarabiei și de politica guvernamentală (în general, această temă suscita un interes relativ slab al istoricilor sovietici). O tradiție aparte a cercetării, legată de lucrările mai speciale despre Basarabia și care conținea germeii abordării comparative a proceselor ideologice ce se desfășurau în regiune, a fost reprezentată de autorii care au scris despre „tradițiile revoluționare” ale Europei de Sud-Est. Unii dintre acești autori au încercat să integreze manifestările locale basarabene de eterodoxie politică într-un context „balcanic” mai vast. Studiile acestor autori au fost în mare măsură devalorizate de atașamentul lor față de mitul „prieteniei popoarelor”, dar ele nu trebuie ignorate totuși. O altă direcție a investigațiilor, care a adus o contribuție importantă la acumularea bazei de izvoare despre istoria Basarabiei din secolul al XIX-lea, cuprinde o literatură bogată consacrată proceselor demografice și politicii de colonizare a guvernului rus. Cu toate că și în acest caz componenta analitică lasă de dorit, autorii au reușit, în ansamblu, să urmărească dinamica generală a migrațiilor și deplasărilor populației, care au exercitat o influență atât de profundă asupra schimbării demografiei și ecologiei „regiunii frontaliere” nord-pontice, inclusiv a Basarabiei. Cercetările în domeniul proceselor culturale și educative, remarcabile sub aspect cantitativ, n-au reușit să evalueze și să analizeze în mod adecvat motivațiile și scopurile politicii autorităților ruse în sfera respectivă. În afară de descrierile detaliate ale istoriei instituțiilor de învățământ din gubernia Basarabia și de accentul pus pe influențele reciproce ce și-au lăsat amprenta pe activitatea culturală din regiune, n-a fost făcută aproape nicio încercare de a discuta despre schimbările ce se produceau în mediul păturii instruite locale sau despre formarea „intelectualității” basarabene. Unicul exemplu de acest fel din toată perioada sovietică este cartea lui A.I. Babii³. Știința moldovenească din perioada sovietică se evidențiază, de asemenea, printr-o tradiție temeinică a cercetărilor etnografice. Istoricii sovietici tindeau spre descrierea liniară-progresistă a dezvoltării etnografiei basarabene locale care, chipurile, ar fi depășit etapa inițială a

3 A.И. Бабий, *Формирование молдавской интеллигенции во второй половине 19-го – начале 20 в.*, Кишинев: Штиинца, 1971.

observațiilor fragmentare și nediferențiate și ar fi ajuns la stadiul cercetărilor sistematice, efectuate sub egida societăților științifice profesionale la nivel central (Societatea Geografică Imperială Rusă) sau cu forțele asociațiilor științifice locale (bunăoară, ale Societății de Istorie și Antichități din Odesa, înființate în anul 1839). Unica lucrare consacrată nemijlocit problemelor legăturii reciproce dintre contextul local basarabeian al investigațiilor etnografice și dezbaterile animate despre rolul și metoda etnografiei care dominau Societatea Geografică Imperială Rusă la mijlocul secolului al XIX-lea a fost publicată în anul 1986⁴. Din păcate, monografia respectivă nu merge mai departe de abordarea descriptivă și strict „evolutivă”. Autorul prezintă tabloul progresului neîntrerupt al „științei etnografice” care a condus în mod „inevitabil” la „constituirea etnografiei ca știință de sine stătătoare” la nivel național pe la începutul secolului al XX-lea⁵.

Astfel, în pofida unor performanțe reale ale istoricilor din epoca sovietică (ce țin, în fond, de depistarea și prelucrarea primară a surselor), istoriografia sovietică, în esența ei, nu era capabilă să analizeze în mod critic experiența rusească de construire a imperiului în Basarabia. În fond, cam același lucru poate fi spus și despre istoriografia națională română în dimensiunea ei basarabeiană. Aceste două tradiții împărțeau logica „conurenței simbolice” pe care am menționat-o mai sus și, în acest sens, nu puteau să propună o analiză echilibrată a situației Basarabiei ca regiune periferică a imperiului. Într-o anumită măsură ele rămăseseră „în prizonieratul” polemicii iscate la sfârșitul secolului al XIX-lea, deși conținutul manifestărilor ei concrete s-a schimbat mult. Cea mai mare parte a literaturii istorice despre Basarabia ce a văzut lumina tiparului în România în anii 1918-1940 era produsul muncii „activiștilor naționali” de origine basarabeiană, care își propuneau scopul de a justifica și a argumenta necesitatea proiectului de edificare a națiunii române în regiune. Faptul acesta a condus la o poziție orientată polemic și încărcată emoțional în raport cu politica Imperiului Rus în Basara-

4 O.C. Лукьянец, *Русские исследователи и молдавская этнографическая наука в XIX – начале XX в.*, Кишинев: Штиинца, 1986.

5 *Ibidem*, p. 24.

bia. Erau accentuate în fel și chip temele „deznaționalizării” și rusificării populației locale românofone, precum și influența negativă a administrației țariste asupra „conștiinței naționale a românilor basarabeni”. Eterogenitatea componentei etnice a populației Basarabiei era considerată fie un fapt întâmplător și regretabil, fie rezultatul funest al planului deliberat al autorităților ruse de modificare a structurii etnice și demografice a ținutului, urmărind atingerea scopurilor „perfide” de asimilare și rusificare. Totuși istoriografia română din perioada interbelică nu era monolitică. Pe de o parte, erau publicate periodic lucrări istorice generale privind perioada 1812-1918, multe dintre ele solide, bine informate și destul de neutre. Cel mai reușit exemplu în acest sens este studiul lui Alexandru Boldur⁶. Pe de altă parte, un șir de proiecte locale, inițiate de tinerii intelectuali basarabeni în perioada respectivă, a condus la revizuirea unor aspecte ale istoriei regiunii din secolul al XIX-lea. În afară de cercul scriitorilor „regionaliști”, grupați în anii 1930 în jurul revistei „Viața Basarabiei”, care căutau să militeze drept apărători ai specificului basarabean, cea mai semnificativă încercare de a reinterpretarea istoria Basarabiei, ținând seama de contextul local, a fost făcută de Gheorghe Bezviconi⁷. Aceste procese au fost întrerupte de evenimentele din anul 1940, care au condus la o nouă etapă a polemicii sovieto-române și la apariția unei sumedenii de publicații ce dovedeau justetea argumentelor românești în „chestiunea Basarabiei”. După restabilirea de scurtă durată a controlului românesc (în anii 1941-1944) nu s-a produs nicio evoluție istoriografică semnificativă, însă locul Basarabiei în cadrul narațiunii naționale a devenit mai problematic. „Paradigma națională” a fost supusă unei revizuirii radicale în legătură cu instaurarea în România a regimului comunist, care practic a interzis orice menționare a Basarabiei tocmai până la începutul anilor 1960. În această perioadă, istoricii români urmau,

6 A. Boldur, *Istoria Basarabiei*. București: Victor Frunză, 1992 (inițial a fost publicată în trei volume în anii 1940). Boldur a scris, de asemenea, un studiu de sinteză despre perioada „autonomiei basarabene”, adică anii 1812-1828: Al. Boldur, *Autonomia Basarabiei sub stăpânirea rusească în 1812-1828*, Chișinău: Cartea Românească, 1929.

7 G. Bezviconi (Bezviconnâi) și-a publicat majoritatea lucrărilor în revista „Din trecutul nostru”, pe care a editat-o în anii 1933-1940.

în general, modelul sovietic al „prieteniei popoarelor”, care a dominat istoriografia până la răcirea relațiilor sovieto-române din anii 1962-1963. Cu toate că această concepție devenea tot mai discutabilă pe măsură ce Partidul Comunist Român își revizua politica culturală, „chestiunea Basarabiei” era în continuare o temă incomodă și sensibilă sub aspect politic, chiar până în anul 1989. În această perioadă pot fi evidențiate două puncte culminante ale ciocnirii directe dintre interpretarea sovietică și cea română a „chestiunii Basarabiei”. Primul caz e legat de descoperirea (sau, mai bine zis, de prelucrarea) de către un grup de istorici români a unor notițe antirusești nepublicate ale lui Karl Marx, care au fost adunate într-un volum special, editat în anul 1964 sub titlul „Însemnări despre români”⁸. Cu toate că se înscrie mai degrabă în contextul înrăutățirii de atunci a relațiilor sovieto-române, acest incident indică, de asemenea, potențialul manipulării în scopuri politice a moștenirii naționaliste a istoriografiei din perioada precedentă. Cel de-al doilea incident a fost provocat de publicarea, peste zece ani, a studiului de sinteză al istoricului sovietic moldovean, bine dotat sub aspect ideologic, Artiom Lazarev, ce punea în discuție „statalitatea moldovenească” și „chestiunea Basarabiei”⁹. Acest eveniment s-a produs pe fundalul neîncrederii crescânde și al fricțiunilor dintre istoricii români și cei sovietici (astfel, unii istorici români au intrat, din punctul de vedere sovietic, în categoria „falsificatorilor burghezi”). Studiul lui Lazarev a generat o reacție rapidă și univoc negativă din partea cercurilor academice române, care a fost întrucâtva atenuată de conducerea partidului din cauza temerii privind eventuale complicații politice. Manifestările publice de acest fel ale nemulțumirii intelectualilor și restricțiile aspre ce le erau impuse erau o parte a complicatei împletituri a istoriei și politicii în România în timpul regimului lui N. Ceaușescu. Basarabia era prezentă în permanență pe acest fundal în calitate de temă potențială pentru discuții și contradicții. „Chesti-

8 Karl Marx, *Însemnări despre români* (Manuscrise inedite)/ Redactori responsabili A. Oțetea, S. Schwann, București: Editura Academiei RPR, 1964.

9 A.M. Лазарев, *Молдавская советская государственность и бессарабский вопрос*, Кишинев: Картя Молдовеняскэ, 1974.

unea Basarabiei” era un instrument politic destul de eficient, dar nu era niciodată discutată deschis, în cadrul retoricii sau propagandei oficiale. După anul 1989, în pofida reabilitării aproape complete a discursului naționalist interbelic despre Basarabia, această regiune a rămas în afara schemei generale de scriere a istoriei în România. Cu excepția câtorva materiale didactice ce erau produsul eforturilor comune ale istoricilor moldoveni și români, precum și a unui șir de încercări serioase de a examina statutul internațional complicat al regiunii Basarabia din punctul de vedere al istoriei diplomației, perioada de dinainte de anul 1918 aproape că nu a fost supusă cercetării sistematice¹⁰. După cum menționează autorii unei recente treceri în revistă a istoriografiei române de după anul 1990, Iașiul este unicul centru universitar în care se manifestă „un interes științific permanent față de studierea Basarabiei”¹¹. Cu toate că, în general, proiectele de cercetare românești sunt destul de fragmentare și îi acordă puțină atenție perioadei imperiale ruse, în ultimul timp se conturează unele tentative de a depăși perspectiva tradițională sovietică și română și de a oferi o abordare mai critică a problematicii basarabene¹².

Noțiunea de „istoriografie occidentală” a regiunii Basarabia este ca atare discutabilă, cel puțin din câteva puncte de vedere. În primul rând, numărul lucrărilor consacrate Basarabiei ca regiune periferică a Imperiului Rus nu este mare și e puțin probabil să constituie o tradiție istoriografică separată. În al doilea rând, la fel ca și în cazul istoriografiei ucrainene, discursul istoric „occidental” despre Basarabia consta înainte de anul 1990 din două direcții separate. Pe de o parte, exista „școala” istorică a emigrației române, care continua

10 Ioan Scurtu, Almaș Dumitru et al., *Istoria Basarabiei: De la începuturi până în 1994*, București: Tempus, 1994. Ediția a doua, lărgită și completată, 1998; Paul Cernovodeanu, *Basarabia. Drama unei provincii istorice românești în context politic internațional, 1806-1920*. București: Albatros, 1993. După cum o arată titlul, istoriografia nouă perpetuează tradițiile modelului naționalist.

11 Cristina Petrescu and Dragos Petrescu, *Mastering vs. Coming to Terms with the Past: A Critical Analysis of Post-Communist Romanian Historiography // Narratives Unbound: Historical Studies in Post-Communist Eastern Europe* / Ed. by Sorin Antohi, Balázs Trencsényi and Peter Apor, Budapest: CEU Press, 2007, p. 340.

12 De exemplu, în volumul colectiv: *Basarabia: Dilemele identității* / Ed. Flavius Solomon and Alexandru Zub, Iași: „A.D. Xenopol” Academic Foundation, 2001.